

КУЛЬТУРА МОВИ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

УДК 81'373.422

**С. З. Булик-Верхола, Ю. В. Теглівець,
О. В. Теглівець**

ПОРУШЕННЯ ЛІТЕРАТУРНИХ НОРМ У НАВЧАЛЬНИХ ТЕКСТАХ РАДІОТЕХНІЧНОЇ ГАЛУЗІ

Розглянуто особливості сучасного стану культури наукової мови. Проаналізовано порушення словотвірних, лексичних та синтаксичних норм у наукових текстах радіотехнічної галузі. Запропоновано рекомендації щодо усунення цих помилок.

Ключові слова: мовна норма, наукова мова, культура мови, радіотехнічна галузь.

Рассмотрены особенности современного состояния культуры научного языка. Проанализированы нарушения словообразовательных, лексических и синтаксических норм в научных текстах радиотехнической отрасли. Предложены рекомендации по устранению этих ошибок.

Ключевые слова: языковая норма, научный язык, культура языка, радиотехническая отрасль.

The language culture has remained in sight of many scientists for centuries. It is related to the literature standards fulfillment (orthoepic, morphological, word formation, syntactic etc.). That is why the main objective of the language culture is to define the language standards on all levels of the language system. The scientific language is one of the language culture varieties. The contemporary level of the scientific language culture demonstrates the presence of some problems. They are caused by the insufficient language competence of the professional texts authors. Among the objective reasons one can mention the fact that the terminological systems of every branch were not developing in the natural way. The main reason was the unfavorable conditions of statelessness that made the development of the scientific-technical, natural sciences, humanities and arts terminological

systems impossible.

The source material for the present research has been taken from the methodology instructions for the laboratory works, the lectures texts for the radio engineering students. During the editing work the word formation violations have been detected, when the nouns formed from verbs ending in -k- (a) are used: obrobka, rozrobka, zatrymka etc.; active participles ending in -uch-(yy), yuch (yy) (napravlyayuchy (guiding), radioperedayuchy (radio transmitting) etc.). Among the lexical standards violations the surzik (artificial incorrect borrowing from another language) presence has been detected (poloskovi liniyi – smuzhkovi liniyi; danyy pryklad – tsey, takyy pryklad etc). The passive syntactic constructions with postfix verbs, which are the syntactic standards typical violation, have been found in the analyzed texts.

The passive syntactic constructions with postfix verbs, which are the syntactic standards typical violation, have been found in the analyzed texts.

It is extremely important for the future professional to master, in addition to the professional skills, the literature language standards, to be able to apply them in the professional communication, to be capable of self-development. The language is the professional success means for the highly intellectual person in the scientific-technical progress conditions, because it is the means of scientific achievements creation and transfer.

Key words: language standard, scientific language, language culture, radio engineering branch.

Жодне суспільство не може існувати без мови: усі народи й кожна окрема людина живуть у мовній сфері. Завдяки мові людина переймає досвід, знання, уміння і в сучасних носіїв мови, і в попередніх поколінь. Із самоусвідомлення мовної особистості починається культура мови, яка «зароджується і розвивається там, де носіям національної літературної мови не байдуже, як вони говорять і пишуть, як сприймається їхня мова в різних суспільних середовищах, а також у контексті інших мов» [3, с. 9]. Мова є критерієм освіченості та індивідуальності людини, тому не випадково проблема культури мови впродовж століть залишається в полі зору багатьох науковців.

Культуру мови називають мовознавчою наукою, що «на основі даних лексики, фонетики, граматики, стилістики формує критерії усвідомленого ставлення до мови й оцінювання мовних одиниць і явищ, виробляє механізми нормування і кодифікації (введення в словники та в мовну практику)» [4, с. 6].

На думку Л. Струганець, «культура мови – це культивування (удосконалення) літературної мови й індивідуального мовлення, виявлення тенденцій мовного розвитку, реальне втілення у мовній практиці норм літературної мови» [6, с. 31].

І. Дзюба вважає, що «культура мови – це проблема, що так чи інакше наявна в усякій національній спільноті і буває предметом публічного обговорення та пильної уваги мовознавців, письменників, узагалі людей, небайдужих до виражальних можливостей слова або до престижу своєї мови» [5, с. 6].

Ознакою кожної національної мови є наявність сталих норм (орфоепічних, морфологічних, словотвірних, синтаксичних тощо), з дотриманням яких пов'язана культура мови. Мовна норма – це історично сформований, вироблений літературною традицією і суспільно усвідомлений стандарт, який регулює мовленнєву діяльність у її типових функціонально-комунікативних різновидах. Норми надають мові характеру впорядкованості і загальної обов'язковості [4, с. 19]. З огляду на це основне завдання культури мови – визначити мовні норми на всіх рівнях мовної системи.

Мова фахового спілкування (наукова мова) – один з різновидів культури мови, яку нерідко називають «соціальним варіантом сучасної літературної мови» [4, с. 53–54].

Актуальність дослідження полягає в тому, що за останні десятиліття надзвичайно зросла роль науки в житті суспільства: наука стала невід'ємним складником професійної компетентності, адже засобами мови можна передати сутність категорій і понять науки, техніки та інших сфер професійної діяльності.

Мета розвідки – з'ясувати особливості культури наукової мови фахівців радіотехнічної галузі, виявити порушення мовних норм у навчальних текстах та запропонувати способи їх усунення.

Погоджуємося з думкою Л. Мацько та Г. Денискіної, що «організація і проведення наукового дослідження та оформлення його у вигляді кваліфікаційної роботи має на меті сформулювати

у спеціалістів стійкий інтерес до наукового дослідження, поглибити й поширити (за рахунок опрацювання першоджерел) теоретичні знання, опанувати вміння творчо застосовувати теоретичні знання з різних дисциплін, критично оцінювати фахову літературу, самостійно здобувати дослідним шляхом нові знання» [4, с. 119].

Науковий текст є свідченням того, що фахівець певної галузі володіє термінологією, вміє за допомогою мовних засобів передати певні знання предметної галузі. У науковому тексті поєднано теоретичні, прикладні знання і пізнавальний досвід людства.

Сьогодні фахове мовлення науковців і студентів рясніє порушенням мовних норм. На це звертають увагу і філологи, і техніки. Науково-технічна термінологія, зібрана у словниках, – це застигли й поки що «мертві» ресурси мови. Вони оживають щойно в тому разі, коли терміни потрапляють до наукового тексту чи мовлення фахівців [1].

Сучасний рівень культури наукової мови засвідчує наявність низки проблем, пов'язаних з недостатньою мовною і стилістичною компетентністю фахівців щодо опрацювання професійної інформації та укладання професійних текстів. Серед об'єктивних причин можна назвати те, що формування наукової мови в Україні відбувалося за несприятливих умов бездержавності, які внеможливіювали становлення науково-технічної, природничої, гуманітарної та мистецької терміносистем, тому такі галузеві терміносистеми не розвивалися природно.

Однією з найактуальніших проблем є переклад термінів. Переклад може бути буквальним (дуже точним), за допомогою синонімів, тлумачення, транслітерації (передають словозвучання засобами іншої графічної системи). Перекладаючи термін, потрібно користуватися однією назвою в усьому тексті. Щоб належно підібрати перекладний відповідник, варто враховувати вмотивованість терміна й точність передавання позначуваного поняття. Невдалі назви можуть стати причиною спотворення наукової концепції.

За останні десятиріччя ввійшли в українську мову, а особливо в терміносистему, словотвірні моделі російського взірця, що спричинили появу групи неправильно витворених термінів. На думку І. Фаріон, «копіювання моделей з інших мов свідчить не так про нестачу власних, як згубне перенесення чужого способу мислення і сприйняття» [7, с. 81].

Джерельною базою розвідки слугували тексти методичних вказівок до лабораторних робіт, конспекти лекцій для студентів радіотехнічного напрямку, розміщені у Віртуальному навчальному середовищі [2]. Редагування таких текстів виявило низку порушень літературних норм. Це насамперед порушення словотвірних норм, коли вживають:

1) віддеслівні іменники на *-к-(а)*. Сучасні науковці вважають, що «такі іменники неправильно вживати на позначення дії як незавершеного процесу. Проблема появи таких іменників «криється у правописі Кагановича – Постишева 1933 року, що вилучив з української мови продуктивну словотвірну модель *-ова-нн-(я)* (з наголосом на *о*), що передавала наслідок дії на противагу до моделі *-ува-нн-(я)*, яка передавала процес, і водночас на противагу до моделі *-к-(а)*, яка передавала наслідок» [7, с. 72]. Відповідно до сказаного у фразях ***прив'язка до конкретного типу кабелю; затримка сигналу; обробка сигналу; обробка даних; розробка програм*** виділені лексеми замінюємо на такі: ***прив'язування, затримування, оброблення, розроблення;***

2) скальковані із церковнослов'янської моделі на *-щ-(ий)*, суфіксальні моделі активних дієприкметників на *-уч-(ий)*, *-юч-(ий)*. І. Фаріон зазначає, що «характерна ознака цих запозичень у російській мові – акцент на переважній дієслівності, себто процесуальності. Натомість український контекст далеко не завжди потребує цієї дієслівності» [7, с. 90]. Поява таких дієприкметників у сучасному українському мовленні – це наслідок тривалого калькування з російської мови. Незважаючи на тенденцію до зменшення таких моделей, у текстах радіотехнічної галузі їх трапляється чимало.

Активні дієприкметники на *-уч-(ий)*, *-юч-(ий)* пропонують

замінювати відповідними суфіксами. Наприклад, суфіксом *-н-* у компоненті *направляючий* складених термінів *направляюче середовище, направляюча властивість, направляючі системи* замінити терміном *напрямний*. Відповідно правильними будуть варіанти *напрямне середовище, напрямна властивість, напрямні системи*. Компонент *взаємопроникаючий* складеного терміна *взаємопроникаючі технології* замінити на *взаємопроникний – взаємопроникні технології*.

На сьогодні для заміни моделей на *-уч-(ий), -юч-(ий)* також використовують моделі на *-льн-(ий)*. Наприклад, компонент *радіопередаючий* складеного терміна *радіопередаючі пристрої* треба замінити на *радіопередавальний – радіопередавальні пристрої*. За аналогією компонент *радіоприймаючий* складеного терміна *радіоприймаючі пристрої* замінити на *радіоприймальний – радіоприймальні пристрої*; компонент *вимірюючий* складеного терміна *вимірююча апаратура* замінити на *вимірювальний – вимірювальна апаратура* тощо.

У навчальних текстах радіотехнічної галузі виявлено такі порушення лексичної норми:

- плеоназм: *недостатня завадозахищеність від взаємних завад* – варто сказати *недостатня завадозахищеність*. Речення *Зауважимо також, що величина потужності випромінюваних антеною сигналів визначає напруженість електромагнітного поля в навколишньому просторі, яка в місцях знаходження людей не повинна перевищувати значення $2.5\text{мкВт}/\text{см}^2$* є переобтяженим кількістю термінів, що ускладнює розуміння тексту. З огляду на це пропонуємо переробити його так, розбивши на кілька речень: *Величина потужності випромінюваних антеною сигналів визначає напруженість електромагнітного поля в навколишньому просторі. У місцях перебування людей вона не повинна перевищувати значення $2.5\text{мкВт}/\text{см}^2$;*

- міжмовні пароніми: *ряд проблем – низка проблем; область використання – сфера, галузь використання; задачі дослідження – завдання дослідження* тощо;

- суржик: *полоскові лінії – смужкові лінії; даний приклад – цей, такий приклад; в якості прикладу – як приклад;*

співставляючи лінії зв'язку – *зіставляючи (порівнюючи)*; *мета лабораторної роботи – це, в першу чергу, закріплення і її поглиблення знань – мета лабораторної роботи – це насамперед закріплення і її поглиблення знань; кабельні та повітряні лінії відносяться до провідних ліній – кабельні та повітряні лінії належать до провідних ліній; принципіальна схема лабораторної установи – принципова схема лабораторної установи; лінія поверхневої хвилі являє собою одиночний металевий провід – лінія поверхневої хвилі – це одинарний металевий дріт.* Лексему *провід* залежно від контексту треба замінити на *дріт, кабель* або *шнур* та ін.

У проаналізованих текстах виявлено пасивні синтаксичні конструкції з постфіксальними дієсловами, які створюють типове порушення синтаксичних норм. «Особливістю української мови є тенденція і навіть сучасний припис уникати «пасивізації» способу висловлення. Український синтаксис майже вільний від книжних церковнослов'янських зразків, що особливо характерні для російської синтаксичної манери» [7, с. 246].

Наведемо приклади порушення синтаксичних норм, які загалом властиві для наукових чи навчальних текстів технічного спрямування:

Під час виконання лабораторних робіт студент повинен закріпити відомості, які отримуються під час лекційних занять. – Під час виконання лабораторних робіт студент повинен закріпити відомості, отримані під час лекційних занять.

В описі кожної роботи наводяться теоретичні відомості – В описі кожної роботи наведено теоретичні відомості.

Підсумком роботи є звіт, який складається і захищається кожним студентом. – Підсумком роботи є звіт, який складає і захищає кожен студент (або Кожен студент, як підсумок роботи, складає і захищає звіт).

На кабелі, що прокладаються поза будівлями, накладаються обмеження. – На кабелі, прокладені поза будівлями, накладають обмеження.

Надійність мережі забезпечується її розгалуженістю. –

Надійність мережі забезпечена її розгалуженістю.

*Промінь світла **фокусується...** – Промінь світла **сфокусований**.*

*Єдина національна система зв'язку **представляється** вузлами. – Єдину національну систему зв'язку **представлено** вузлами.*

*У структурну схему **вводиться** відповідний пристрій. – У структурну схему **вводять** відповідний пристрій.*

*Після перевірки схеми **викладачем** можна приступити до проведення досліджень. – До проведення досліджень можна приступити тоді, коли **викладач перевірів** схеми (Дослідження можна розпочинати за умови, якщо викладач перевірів схеми).*

*Виявлено порушення на рівні прийменникових конструкцій: Схему складають **згідно** наведених схем. – Схему складають **згідно з** наведеними схемами; **Звіт по лабораторній** здається кожним студентом окремо. – **Звіт з лабораторної роботи** кожен студент здає окремо; **При виконанні** експериментальної частини студент повинен ознайомитися зі станом робочого місця. – **Виконуючи** експериментальну частину, студент повинен ознайомитися зі станом робочого місця.*

*Сполучникову конструкцію **Застосовувати як оптичні, так і** електричні технології, скальковану з російської мови, треба замінити так: – **Застосовувати і оптичні, й** електричні технології тощо.*

Отже, аналіз навчальних текстів засвідчив, що проблема порушення норм сучасної української літературної мови залишається відкритою й невичерпною та потребує подальшого аналізу. Це стосується і радіотехнічної галузі зокрема, і науково-технічного мовлення загалом. Адже вплив російської мови, яка довгий час була опосередкованою ланкою для перекладу наукової літератури, позначився на всіх мовних рівнях. Для майбутнього фахівця надзвичайно важливо володіти, крім професійних навичок, нормами літературної мови, уміти застосовувати їх у професійному спілкуванні, буди здатними до саморозвитку. Мова слугує чинником професійного успіху високоінтелектуальної особистості в умовах науково-технічного

прогресу, адже вона є засобом створення і передавання наукових досягнень.

Бібліографічні посилання

1. **Булик-Верхола С. З., Наконечна Г. В., Теглівець Ю. В.** Основи термінознавства. – Львів: Вид-во Львівськ. політехніки, 2016. – 192 с.
2. **Віртуальне** навчальне середовище Національного університету «Львівська політехніка» [Електронний ресурс]. – URL : <http://vns.lpnu.ua> (дата звернення: 11.01.2018).
3. **Культура** української мови : довідник / С. Є. Єрмоленко, Н. Я. Дзюбишина-Мельник, К. В. Ленець та ін.; за ред. В. М. Русанівського. – Київ : Либідь, 1990. – 304 с.
4. **Мацько Л. І., Денискіна Г. О.** Українська наукова мова (теорія і практика). – Тернопіль : Підручники і посібники, 2011. – 272 с.
5. **Пономарів О.** Культура слова: Мовностилістичні поради. – Київ : Либідь, 2001. – 240 с.
6. **Струганець Л. В.** Культура мови. Словник термінів. – Тернопіль : Навчальна книга–Богдан, 2000. – 88 с.
7. **Фаріон І. Д.** Мовна норма: знищення, пошук, віднова (Науково-навчальне видання). – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2009. – 328 с.